

Наталія ПОГОСЯН

УДК 821.161.2 Іваненко.09(045)

**ЗАГОЛОВОК
ЯК ВИРАЖЕННЯ
АВТОРСЬКОЇ
КОНЦЕПЦІЇ
ХАРАКТЕРУ
ГОЛОВНОГО
ПЕРСОНАЖА
В РОМАНІ
ОКСАНИ ІВАНЕНКО
«ТАРАСОВІ ШЛЯХИ»**

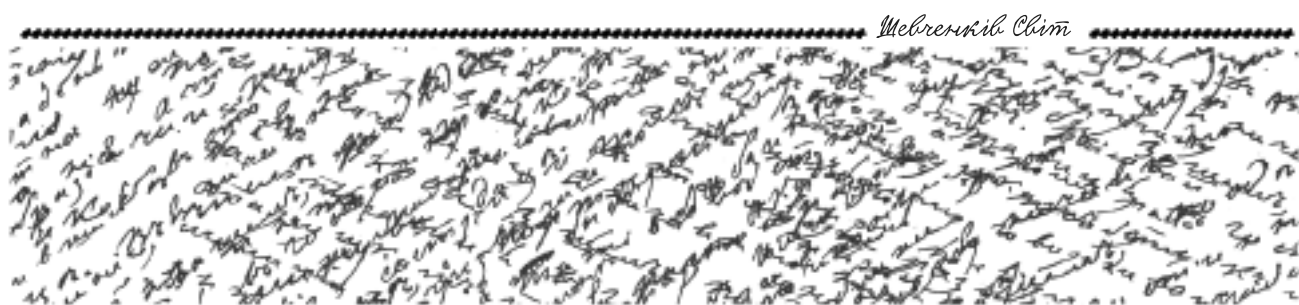
У статті проводиться аналіз проблеми називання (заголовка) художнього твору та реалізації в ньому авторської концепції героя. Об'єктом дослідницької уваги є історико-біографічний роман Оксани Іваненко «Тарасові шляхи», історія його творення протягом понад 20 років. Розглядаються також принципи добору заголовків до п'яти частин зазначеного роману, пов'язаність заголовків із проблемами загальної архітекτονіки твору, особливостей авторської присутності в тексті тощо. У студії використано спогади О.Іваненко про написання роману.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Оксана Іваненко, заголовок, історико-біографічна проза, авторська присутність, концепція героя, роман.

Постановка проблеми. Поетика окремого компонента художнього твору (у цьому разі – поетика заголовка) є складовою частиною не лише поетики окремого літературного твору, а й індивідуальної поетики письменника – автора цього твору. Зібрані разом заголовки творів письменника можуть доволі виразно свідчити про погляди чи навіть про світогляд митця.

У слушності цього твердження переконують, зокрема, й заголовки історико-біографічних романів про Тараса Шевченка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне осмислення ролі, функцій і зна-



чення заголовка в загальній архітектоніці літературного твору має давню історію, від античного світу починаючи. З історії української теоретико-літературної думки серед інших відома, скажімо, теза з поетики Ф.Прокоповича (1705) про те, що драматичний твір рекомендувалося називати ім'ям головного героя чи назвою місцевості, де відбувалося зображуване дійство. У найновішій «Літературознавчій енциклопедії» (автор-укладач Ю.Ковалів) зазначено, що заголовок «має бути чітким, афористичним, містити ідейно-тематичну настанову твору, сприяти його ідентифікації» [1, с. 377]. Тут же означено, що заголовк є важливою складовою архітектоніки твору, й подано умовне розмежування заголовків на три групи: 1) за іменем певного персонажа; 2) заголовки-тропи (порівняння, метафори, алегорії і т.д.); 3) заголовки, що називають жанр твору, зокрема й біографічний чи автобіографічний, до якого, власне й логічно віднести заголовок роману Оксани Іваненко. Традиція вивчення називань художніх творів, маючи тривалу історію, розгортається переважно в площинах літературознавства та лінгвістики тексту. Достатньо мотивовано можна казати про доволі ґрунтовне й різнобічне осмислення зазначеної проблеми в російському та болгарському літературознавстві (студії С.Аверінцева, Н.Кожіної (Фатеєвої), А.Ламзіної, Ц.Раківського та ін.). В останні десятиліття і в українській філологічній науці з'явилися праці, присвячені осмисленню суті, функцій і значення заголовка в художньому тексті (книги і статті М.Челецької, І.Мисько, Л.Юлдашевої та ін.), кожна з яких, акцентуючись переважно чи в літературознавстві, чи в лінгвістиці, збагачує розуміння і тлумачення явища номеносфери. В одній зі статей її авторка Т.Бабенко, мовлячи про авторську присутність в історико-біографічних текстах зауважує, що «Будь-який текст художньо-біографічної прози умовно можна розподілити на два блоки залежно від ступеня авторської присутності в текстовій площині. До першого блоку, із більшим ступенем присутності автора, можна віднести ім'я автора, вміщене на титульній сторінці, назву твору (курсив наш – Н.П.), епіграф, передмову, примітки автора, післямову тощо. До другого, із меншим ступенем авторської присутності, – основний текст твору» [2, с. 39]. У випадку з романом Оксани Іваненко «Тарасові шляхи» авторська присутність доволі виразно реалізується у форматі обох блоків, бо крім титульних номінативів і т.д., в самому тексті роману, і це давно відзначено, зокрема, «образ Шевченка... розкривається через авторську характеристику...» [3, с. 67].

Виклад основного матеріалу. Першим завершеним романом про Кобзаря став у нашій літературі твір Оксани Іваненко «Тарасові шляхи» як результат багаторічної напруженої праці письменниці, якій ім'я Тараса Шевченка ще в період її дитинства було «відоме і близьке»: «У нас удома, – розповідала пізніше Оксана Іваненко, – висів великий портрет Кобзаря, і, ще не розуміючи змісту, я вже знала «Реве та стогне», «Заповіт», «Садок вишневий коло хати», тому що їх завжди співали і вдома дорослі, і мамині учні-трудолюбці – до революції вона була вчителькою в дитячому притулку для сиріт «Дім трудолюбців», а потім палким організатором трудової школи.

Після 1917 року у нас у школах і гімназіях ввели вивчення української мови і щороку в березні місяці в Шевченківські дні влаштовували ранки та вечори. У мене особисто був величезний репертуар для гімназичних свят! Туди входив



ли і «Чернець», і уривок з «Наймички». Але, крім особистих «номерів», я знала напам'ять усе, що готували подружки, все, що готували мамині молодші школярі, старші учні батька, який став викладати російську і українську літературу в старших класах. Репетиції часто відбувалися у нас дома – батько, завзятий театрал, ще з студентських років закоханий в Заньковецьку й інших корифеїв українського театру, вкладав у ці підготовки до свят весь запал.

Я пам'ятаю ці свята і в гімназії, і в маминій школі як щось прекрасне, мальовниче. У залі портрет Кобзаря, оздоблений вишитими рушниками, квітами, ми всі в українських вбраннях, слухаємо, схвильовані і зворушені, доповідь про його життя, гірке і прекрасне, потім виступаємо самі, потім усі співають стоячи його «Заповіт»...» [4, 741].

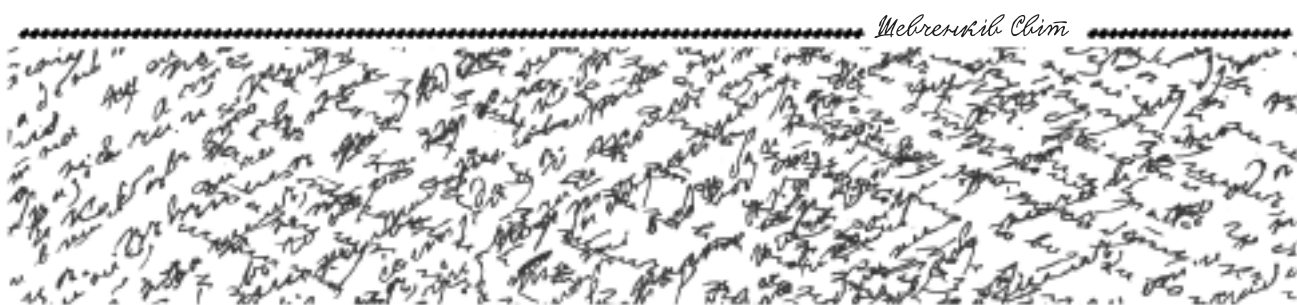
У цих фактах біографії Оксани Іваненко – початки її інтересу як письменниці до постаті Тараса Шевченка. Робота молодшої авторки над створенням художнього образу Кобзаря почалась у другій половині 20-х років двадцятого століття. Тоді «в журналі «Жовтень», – згадує Оксана Іваненко, – було надруковане моє оповідання, вірніше, нарис про Тараса Шевченка. Його я написала під враженням першого кінофільму про Тараса Шевченка, і оповідання було ілюстроване кадриками цього ж кінофільму. Слабеньке оповіданнячко, про яке я майже забула» [4, 740-741].

Наступна спроба Оксани Іваненко створити художній образ Т.Шевченка датується 1938-м роком. Тоді редактор дитячого радіомовлення Белла Халемська попросила вже відому авторку «написати для радіо невеличке оповідання про Тараса Шевченка» [4, 740], 125-ліття з дня народження якого мали широко відзначати в березні 1939 року.

Прохання редактора радіомовлення для дітей зумовило своєрідність творчого задуму. «Я вирішила, – розповідає Оксана Іваненко, – що напишу оповідання з його раннього дитинства, про яке Тарас Шевченко згадує сам і в повісті «Княгиня», і в багатьох своїх поетичних творах. То там, то тут стрічаємо рядки і про старого діда, і про страдницю матір, про улюблених сестер. Я перечитувала все знову...

Поволі вимальовувався переді мною образ цікавого до всього, задержува- того, моторного і розумного хлопчиська. Мені треба було обов'язково уявити живий образ перед очима. Коли я почала писати про малого Тараса, мимоволі уявила його зовні схожим на свавільного і жвавого хлопчика, сина моєї найближчої подружки – Наталі Забіли.

Я вирішила написати оповідання про мандрівку маленького Тарасика до стовпів, що, як він гадав, підтримують небо, але на фоні цього сюжету розповісти і про сім'ю, і про село – не тільки затишне й мальовниче українське село, про яке Шевченко писав: «Село! І серце відпочине, село на нашій Україні, неначе писанка!» Але ж поет у цьому творі показує життя кріпацького села, сповненого горя і трагічних подій. Тому я ввела в це оповідання епізод з ковалем, якого продають, і розповіді чумаків, бувалих людей, яких зустрів хлопчик, а вони його підвезли додому. Почала я це оповідання з розмови з дідом про «Чумацький шлях», а закінчила «Чорним шляхом», що проходив повз село і яким вели проданого коваля. Це оповідання я назвала «Чорний шлях» [4, 742]. Треба відзначити, що



заголовок мав полісемантичне, поліфонічне звучання, вбираючи в себе і назву знаного шляху, і символіку непростої, незвідка трагічної долі Т.Шевченка.

Творення «Чорного шляху» стало початком роботи Оксани Іваненко над романом «Тарасові шляхи», бо письменниці «захотілося написати» інші епізоди життя юного Тараса, скупо відомі зі спогадів чи переказів, захотілося «олітературнити» їх, збагативши мотивованими домислами, емоційними картинами тощо. Так виник, за словами письменниці, задум «написати невеличку книжечку для дітей», у якій розповісти про дитинство і юність Тараса.

Оксана Іваненко встигла реалізувати свій творчий задум до Шевченкового ювілею: «Я писала, – згадувала вона пізніше, – немов захлинаючись, не відриваючись, і в січні 1939 року відвезла книжечку до Харкова – 4 друковані аркуші, 14 невеличких розділів. Закінчувалася вона викупом Тараса і першим виданням «Кобзаря» [4, 744].

Одною з несподіваних проблем для письменниці стало найменування написаної книги, оскільки, за її зізнанням, заголовки творів «давалися» їй завжди непросто. Так сталося і з книгою про Т.Шевченка. «Василь Ілліч Касіян, – згадувала Оксана Іваненко, – тоді ще молодий, але вже відомий художник, майстер, гаряче закоханий в Шевченка, за один тиждень проілюстрував книгу. Я довго не знала, як її назвати. Мені дуже хотілося поставити епіграфом рядки з одного твору Тараса Шевченка: «Ті шляхи, що я мірив малими ногами». Але мені завжди важко було вигадувати назви своїх книг. Так і тоді: все видавництво, друзі-письменники і художники разом зі мною думали над назвою нової книги. Хтось підказав: «Треба було б на зразок «Мої університети», і у мене відразу вирвалося: «Не університети – шляхи! Тарасові шляхи». І всі приєдналися до цієї думки. «Тарасові шляхи» – тим більше, що перший розділ звався «Чорний шлях».

Я тоді ще не знала, що буде і останній розділ – «Великий шлях». Але ця назва якось допомогла композиційно далі будувати книгу, дала можливість не тільки розповісти про життя нашого геніального поета, але й показати широко всі ті шляхи, якими йшов народ колишньої Російської імперії, адже не дарма сам Тарас писав, що історія його життя – це історія його народу» [4, с. 744]. Остання теза цитати вельми важлива для розуміння структурних «можливостей» заголовка в художньому творі, адже вдало дібрана назва може «підказувати» письменникові напрями сюжетно-композиційного розгортання тексту, семантику твореного образу чи образів тощо.

Книжка зацікавила читачів, які спонукали письменницю далі творити художню біографію Т.Шевченка.

Пізніше Оксана Іваненко згадувала: «Рішення «повернутися» прийшло під час війни. Я опинилася на Уралі, в Свердловську, з дітьми [4, с. 745].

До роботи над продовженням художнього життєпису Т.Шевченка Оксану Іваненко заохочувала й відома російська письменниця Ольга Форш, із якою авторка «Тарасових шляхів» познайомилася в час війни.

Обраний заголовок твору – «Тарасові шляхи», як уже зазначалося, мотивував письменницю до глибших розмислів над Шевченковим художнім життєписом. До того ж у доповнюваному тексті мало йтися вже про дорослі літа Шевченка, його приїзд в Україну... Необхідно було творчо моделювати Шевченкове



оточення тих років, вдумуватися в суспільну атмосферу тощо. «Це вже не була робота поспіхом. Це був початок серйозної, пильної праці, знайомство з архівними матеріалами, вивчення справ Кирило-Мефодіївського товариства, – писала О.Іваненко. – Я перечитувала всі доступні мемуари його сучасників і раділа, коли на сотні сторінок раптом натрапляла на рядок, що освітлював потрібне мені. Я бажала доповнити повість ще не відомими шевченкознавству рисами, деталями, мені треба було самій перечитати першоджерела, самій погортати давні поживклі аркуші, а не тільки познайомитися з тим, що надрукували літературознавці в своїх дослідженнях. Адже я часто раділа тому, на що науковці не звертали уваги, а для мене відкривало багато в характерах, взаєминах, побуті і давало емоційну зарядку. Я намагалася знайомитися з усім, що виходило в шевченкознавстві, була на всіх шевченківських конференціях, але нічого не читала з белетристики про Тараса Шевченка. Коли я писала, я не хотіла збитися зі свого образу Тараса...» [4, 746-747].

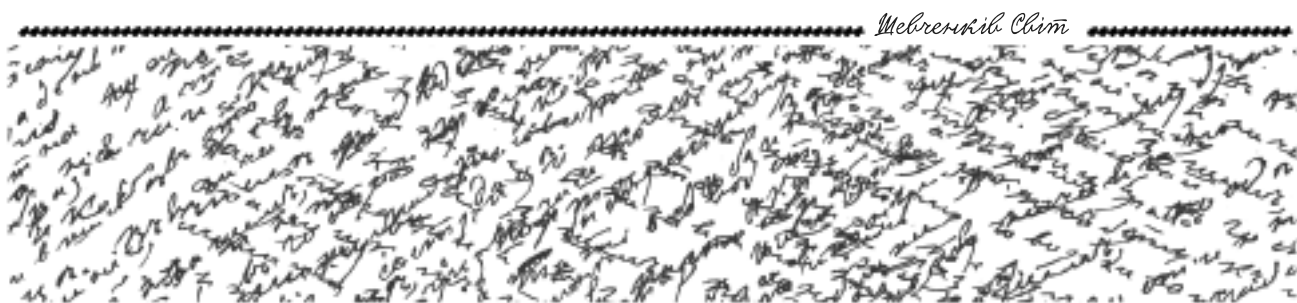
Висновки. Про завершення роботи Оксана Іваненко зазначала: «І от книгу, всі п'ять частин разом, що склали майже 800 друкованих сторінок, з великою любов'ю і увагою видали в 1961 р. в заново організованому видавництві «Веселка»...» [4, 754-755].

Тривалий, понад 20 років, час роботи Оксани Іваненко над романом, зазначений його обсяг у «майже 800 сторінок» вочевидь зумовили сформовану авторкою структуру тексту, його поділ на п'ять частин, кожна з яких послідовно відтворювала хронологію життєвих «шляхів» Т.Шевченка і мала власний заголовок/підзаголовок, відповідно – «Сирота в свитині», «Художник», «На розпутьтя велелюдних», «Подай же руку», «На сторожі – слово». За означеною вище градацією заголовків більшість із названих логічніше віднести до другої групи – заголовків-тропів, окремі з яких мають інтертекстуальну «прив'язку» до відомих Шевченкових поетичних рядків, а заголовок другого розділу так само вочевидь перегукується з однойменною автобіографічною повістю Т.Шевченка. Тож історія з називаннями Оксаною Іваненко своїх книг про Т.Шевченка, а також і з називанням розділів завершеного роману «Тарасові шляхи» доволі виразно засвідчує її авторську концепцію розуміння й тлумачення феномену Тараса Шевченка.

Роман «Тарасові шляхи» на тривалий час став одним із найбільш популярних творів про Шевченка. Він витримав кілька видань українською мовою, а також був опублікований болгарською, казахською, китайською, німецькою, російською, чеською мовами.

Список використаної літератури

1. Літературознавча енциклопедія: У 2-х т. Т. 1. Авт.-укл. Ю.І.Ковалів. Київ, 2007. 608 с.
2. Бабенко Т. Особливості авторської присутності в текстах сучасної історико-біографічної прози. Слово і Час, 2005. № 10, с. 39-45.
3. Ходорківський І.Д. Історико-біографічні твори з життя письменників. Київ, 1963. 170 с.
4. Іваненко Оксана Тарасові шлях: роман. Київ, 1989. 758 с.



Summary. *Pohosian N. Title as Expression of the Author's Concept of the Main Character's Nature in the Novel of «Taras's Ways» by Oksana Ivanenko.* The article analyzes the problem of giving a title to an artistic work and realizing the author's conception of the character in it. The object of the research is Oksana Ivanenko's historical and biographical novel of «Taras's Ways», the history of its creation for over 20 years. The principles of giving a title to five parts of this novel are also considered; the association of titles with the problems of general architectonics of the work, the features of the author's presence in the text, etc., are discussed. O. Ivanenko's memoirs about writing a novel are used in the study.

Key words: Taras Shevchenko, Oksana Ivanenko, title, historical and biographical prose, author's presence, character concept, novel.